

Az iskolai erkölcsstanítás néhány szempontja

Hozzászólás Kamarás István írásához

Az erkölcsnek három oldala van. Az értelmező oldal arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy mit tartalmaz az erkölcs, a normatív oldal arra, hogy mit kellene tenniük az embereknek, végül pedig a nevelő oldal arra, hogy miként formálhatók az emberek veleszületett hajlamai oly módon, hogy eleget tudjanak tenni a morális elvárásoknak. Az iskolai erkölcs-tanításnak mindhárom oldallal foglalkoznia kell, de látható eredményt csak a harmadik oldaltól várhatunk.

Az ember előtt három lehetőség áll: a helyben maradás, a tökéletesedés, vagy az elsatnyulás. A helyben maradás, a tétlenség az elsatnyulás felé mutat. A látszólagos egyensúlyból két irányba lehet haladni: a fejlődés vagy az elsatnyulás felé.

Miért kell az erkölcsöt tanítani?

A választás az ember természetétől függ. Az egyensúlyt fenntartani nehéz, folytonosan kísértésekkel kell küzdeni. Még nehezebb a fejlődés. A legtöbb ember egy ideig megpróbálkozik vele, de mivel az eredmény alig látszik, elcsügged és abbahagyja a küzdelmet, és így az elsatnyulás felé fordul útja. Az ember természetében egy elv működik, egy ösztönző hajlam, mely vonja lefelé. Ez az elfajulás elve, melynek engedve az ember félbehagyja a tökéletesedést, sőt még azt sem tudja megőrizni, amiye van, elfajul és alacsonyabb rendű életformát vesz fel.

Az elsatnyulás törvénye egyetemes. Érvényes az állatvilágban, a növényekre és az emberre is. Például, ha egy magányos szigetere viszünk egy csomó különböző színű szelíd galambot és ott szabadon bocsátjuk őket, majd néhány év múlva megvizsgáljuk ezeket a galambokat, akkor azt fogjuk észlelni, hogy a galambok, illetve utódaik mind egyforma színűvé lettek. A szép színek és kecses formák mind eltűntek, mert mindezek a gondozás, a táplálás, a domesztikáció eredményei voltak. És ahogy a be-

folyások megszűntek, a galambok elvesztették mindazt, amit általuk nyertek. Mint ha a galambok őse palakék színű lett volna, és valamilyen törvény kényszerítette volna őket a civilizáció jegyeinek a levetésére és ősük egyszerűbb alakjának a felöltésére. Ezt a változást előidéző törvényt az *őstípushoz való visszatérés* elvének nevezzük.

Ez a törvény a növényvilágban is érvényes. Tegyük fel például, hogy egy számócéval és rózsával beültetett kertet néhány évig magára hagyunk. Bizonyos, hogy a kert rövid idő alatt pusztulásnak indul. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az említett növények kipusztulnak, hanem elváltoznak, és pedig hátrányukra. A számócéból apró erdei eper lesz, a rózsából pedig vadrózsa.

Az ember sem vonhatja ki magát a természet törvényei alól. Az őstípushoz való visszatérés törvénye őt is befolyásolja. Ha az ember néhány évig elhanyagolja magát, visszafejlődik. Ha testét hanyagolja el, olyanná lesz, mint egy vadember. Ha elméjét hanyagolja el, butább lesz. Ha pedig lelkiismeretét hanyagolja el, gonoszabb lesz.

Kohlberg szerint a nevelés feladata az erkölcsi gondolkodás fejlődése és az ítéletalkotás magasabb fokra jutása. Ez nem képzelhető el erkölcsi oktatás nélkül. A gyermek önmagától nem képes elindulni az erkölcsi fejlődés útján. Akkor pedig marad a visszafejlődés, az elsatnyulás, az őstípushoz való visszatérés. Az elsatnyulás hanyagság, a fejlődés elmulasztásának a következménye.

Az elmondottak értelmében a fejlődést úgy definiálhatjuk, hogy azon erők összessége, melyek ellenállnak az elsatnyulásnak. Az életben van visszahúzó erő, van romboló erő és az erkölcsstan feladata ezeket ismertetni és az ellenük való küzdelemre buzdítani. Az erkölcsi rossz fő forrásai:

1. öröklött és szerzett rossz hajlamok és negatív érzések;

2. a téves gondolkodás;

3. a helytelen nevelés;

4. a tudatlanság;

5. az erkölcsi normák szándékos megszegése, illetve a jó elutasítása.

Az erkölcs tanításánál a gondolkodás fejlesztése mellett fontos lenne az érzelmi nevelés is, ami jelenleg teljesen hiányzik az iskolákból. Ugyanis a jó erkölcsi érzék az észnél is jobb indítást ad a jóra. A gonosz tettekért pedig legtöbbször a rossz szenvedélyek és vágyak a felelősek.

Az erkölcsstanítás célja

Minden tantárgy bevezetésénél ki kell tűzni tanításának célját. Az erkölcs két összetevőből áll: egy objektív (erkölcsi-ség) és egy szubjektív (moralitás) összetevőből. Ez utóbbi a helyes magatartás szabályaihoz, az erkölcsiséghez való egyéni viszonyt jelenti, vagyis a törvényhez való viszonyt. Ha az ember az erkölcsi törvényt nem ismeri, annak megszegését nem tartja bűnnek. Ha már megismerte az erkölcsi törvényt, az még egyáltalán nem jelenti, hogy azt be is fogja tartani. Méghozzá két okból: először, mert nem akarja, másodsor, mert esetleg nem is tudja teljesen betartani. Az erkölcsi törvényt azért nem könnyű betartani, mert az emberben egy

másik törvény is uralkodik, és ez a bűn törvénye. Ha az ember belátja, hogy a törvény jó és az ő érdekeit szolgálja, akkor szeretné azt betartani, bár előfordulhat, hogy mégsem tudja, mert gyenge hozzá. Ily módon harcot vív önmagával: szeretné betartani a törvényt, de ez még nem mindig sikerül neki. A győzelem áttörést jelent a bűnnel szemben, amikor önként kötele-

zettséget vállal az ember az elfogadott normák betartásáért. Most már nem élhet kívánságai, hanem az erkölcsi törvények szerint. Az elmondottak értelmében a moralitás négylépcsős fejlődést mutat:

1. az ember még nem ismeri a törvényt;

2. ismeri, de nem tartja be;

3. be akarja tartani, de nem tudja;

4. sikerül betartania.

A harmadik lépcső már minőségi javulást jelent, mert itt már az illető be akar-

ja tartani a törvényt. Az erkölcsstanítás célja ennek a lépcsőnek az elérése, amikor a gyermek már saját maga is közreműködik a nevelésében.

Az erkölcsstanítás célja általánosságban az ifjúság erkölcsi színvonalának az emelése, az erkölcsi törvényekhez való felzárkózás. De vajon elérhető-e ez egy tananyag oktatásával? A vallások képviselői ezt megkérdőjelezzik. Szerintük a laikus erkölcsoktatás nem érhet el eredményt, mert Isten nélkül nem lehet betartani a törvényt. Mindeközben a *Bibliára* hivatkoznak, például *Ezekiel könyvére*: „És adok nektek új szívet és új lelket adok belétek és elvesszem a kőszívet testetekből és adok nektek hússzívet. És az én lelkemet adom belétek és azt cselekszem, hogy az én parancsolataimban járjatok és az én törvényeimet megőrizzitek és betöltsétek” (*Ezekiel könyve* 36, 26-27.).

Ez a törvény a növényvilágban is érvényes. Tegyük fel például, hogy egy szamócával és rózsával beültetett kertet néhány évig magára hagyunk. Bizonyos, hogy a kert rövid idő alatt pusztulásnak indul. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az említett növények kipusztulnak, hanem elváltoznak, és pedig hátrányukra. A szamócából apró erdei eper lesz, a rózsából pedig vadrózsa.

A keresztény egyházak vallás nélküli erkölcsoktatással szembeni ellenérzésének történelmi háttere is van, és ez a biogenezis törvényével kapcsolatos.

A biogenezis törvénye

A tudományos világban mintegy kétszáz évig folyt az élet eredetéről a vita. Két iskola állt egymással szemben. Az egyik szerint az anyagból magából is származhat élet, a másik szerint pedig csak előbb létező élettől. Az előző felfogás a spontán generáció (önnemzés), az utóbbi a biogenezis (omne vivum ex vivo) tana. A vallásos világban is volt egy hasonló vita. Itt is két nagy iskola védelmezett két, homlokegyenest ellenkező nézetet. Az egyik szerint az emberben a szellemi élet csak egy már előbb létező élet által jöhet létre, a másik szerint ez önmagától is megtörténhet. Az előző felfogás megfelelt a biogenezis tanának, az utóbbi a spontán generációnak. A két felfogás között gyökeres különbség van. Ha a tudomány szavait a vallás nyelvére lefordítjuk, a spontán generáció elmélete így hangzik: az ember fokozatosan jobbá és jobbá lehet, mígnem eléri az újjászületett ember szellemi színvonalát. A biogenezis elmélete szerint viszont a szellemi ember nem csupán fejleménye a természeti embernek, hanem egy új teremtés, aki felülről született.

Az előzőek értelmében az egyházak szerint a vallás nélküli erkölcsoktatásnak azért nincs értelme, mert ha jobbá is lesz általa a gyermek, sohasem érheti el az újjászületett ember színvonalát, vagyis azt, aki már be tudja tartani a törvényt. Ennek a felfogásnak a gyenge oldala ott van, hogy a vallásos erkölcsoktatás sem éri el ezt a színvonalat, azáltal sem születik újjá a gyermek, mivel az újjászületés nem érhető el oktatás és tanulás által.

Összefoglalva: az iskolai erkölcsitanítás célja, hogy a gyermek megtanuljon különbséget tenni jó és rossz között. Ami rossz, attól elforduljon, és ami jó, azt gyakorolja. A bűnt úgy kell bemutatni, mint ami rossz, amivel kárt okozunk önmagunknak és másoknak, amivel boldogtalaná tesszük önmagunkat és másokat,

egyszóval a bűnt meg kell utáltatni a gyerekekkel. Az erényt viszont meg kell szerettetni. Úgy kell bemutatni, mint ami szép, nemes és dicséretes dolog, ami örömet és boldogságot okoz önmagunknak és másoknak. Az nem várható egy tantárgy oktatásától, hogy minden problémát megoldjon, de adhat egy olyan erkölcsi alapot, mely segíteni fogja a gyerekeket a jó választásában és a rossz elutasításában.

Milyen erkölcsant tanítsunk?

Egy mai követelmény az iskolával és az erkölccsel szemben is, hogy *semleges* legyen. A baj ott van, hogy a jelenlegi állami iskolák nem semlegesek, így nem tudjuk, hogy milyen lenne, ha az volna. Ehhez ki kellene dolgozni a semleges iskola alapelveit, semleges tankönyveket kellene írni és kísérleti semleges iskolát kellene kijelölni.

Hasonló probléma a világnézeti semlegesség is. Ugyanis szükséges a fejlődéshez, hogy az embernek legyen világnézete, hiszen a fejlődés maga azt jelenti, hogy mindig több és több dolgot értünk meg a körülöttünk levő világból és önmagunkból, míg végül kialakul egy teljes kép, melyben látjuk saját szerepünket a világban. A világnézet a világ egészének filozófiai felfogása. Jelenti az ember és a világ viszonyát, azt, hogy mit látunk meg ebből a világból. A világnézet magában foglalja a tájékozódó hitet, mely a nem látott dolgokról való meggyőződés, a természetképet, mely az anyagot és élővilágot jelenti, illetve a világképet, mely a bennünket körülvevő valóság tapasztalatból nyert vázlatos képe. Ide tartozik a láthatatlan világ is, mivel arról is vannak tapasztalataink. A világot kétféleképpen lehet szemlélni és magyarázni: Istennel, vagy nélküle. Egyik sem semleges.

A semleges erkölcsantallal az a probléma, hogy aki írja, nem semleges, ezért az ateisták semleges erkölcsantana még mindig ateista, és megfordítva is így van. Ha a semlegességet előfeltételként írjuk elő, akkor egy hasonló helyzetet teremtünk, mint ami volt az elmúlt negyven évben, amikor is csak marxista módszereket le-

hetett alkalmazni a nevelésben. Ennek az lett a következménye, hogy egy sor jó módszert el kellett vetni, mert nem volt marxista, és egy sor kevésbé jót, vagy rosszat be kellett vezetni, mert marxista volt. Ugyanígy, ha a semlegesség előfeltétel, akkor kiszorul egy csomó jó módszer az alkalmazásból, mert nem semleges, és használni kell olyan rossz módszereket, melyek semlegeseknek ígérkeznek. Ha az ifjúság neveléséről van szó, akkor csak egy előfeltétel lehet, és ez az eredményesség. Ha egy módszer nem hoz eredményt, azt el kell vetni, függetlenül attól, hogy semleges, vallásos, vagy ateista. És ez megfordítva is igaz.

Vita van az erkölcsi normák elfogadásáról is. A döntéshozzához segítségül hívhatjuk a tudományt. Az orvostudomány szerint a testi betegségek nagy részét lelki tényezők és a helytelen életvitel okozza. Ilyen értelemben a betegségek nagy része elkerülhető az erkölcsi törvények betartásával. Az erkölcsstan szerint rossz a bűn és jó az erény. Az orvostudomány szerint rossz minden, ami betegséget okoz és jó az, ami segít megtartani és erősíteni az egészséget. Az erény sohasem okoz betegséget, de a bűn annál inkább. Például a haragot és gyűlöletet az erkölcsstan bűnnek tartja, az orvostudomány pedig károsnak, mert ezek a negatív érzések mérgeanyagot termelnek a szervezetben, ami különböző testi betegségekhez vezethet.

A biológia szerint a belső egyensúly állapotát homeosztázisnak nevezzük. Az alkalmazkodás abból áll, hogy fenn kell tartani szervezetünk azonos állapotát, a testi és lelki homeosztázist a külső behatások, stresszek és támadások ellenében is. Által-

ában az erkölcsileg helytelen utak vezetnek alkalmazkodási hibákhoz.

Az igazság törvénye

Minden tantárgynál fontos, hogy ne tanítsunk hazugságokat. Fokozott mértékben áll ez az erkölcsstanra. Minden bölcseleti iskola elismeri a következő igazságot: „Minden igazság ismerete nemesít.” Ha ezt helyesen értelmezzük, akkor a következőket jelenti:

Az előzőek értelmében az egyházak szerint a vallás nélküli erkölcsoktatásnak azért nincs értelme, mert ha jobbá is lesz általa a gyermek, sohasem érheti el az újjászületett ember színvonalát, vagyis azt, aki már be tudja tartani a törvényt. Ennek a felfogásnak a gyenge oldala ott van, hogy a vallásos erkölcsoktatás sem éri el ezt a színvonalat, azáltal sem születik újjá a gyermek, mivel az újjászületés nem érhető el oktatás és tanulás által.

1. bármely igazság, ha általa cselekedeteinket irányítjuk, ezeket jobbítani fogja. Vagyis ha az igazság szerint, azzal összhangban cselekszünk, nemesebbeké, finomabbakká leszünk.

2. Ennek a fordítottja is igaz. Ha valamilyen tévedést teszünk cselekedeteink alapjává, ha egy téves tantétel irányítja cselekedeteinket, akkor bizonyos idő múlva rosszabbakká leszünk. (A német kultúrnép, és nehe-

zen érthető, hogyan voltak képesek a koncentrációs táborok borzalmait kigondolni és véghezvinni. A téves fajelmélet tudta így lezülleszteni azokat, akik azt elfogadták. Minden háborúnak megvan a maga ideológiája, de ezek tévedések és lezüllesztik a háborúzó feleket.)

Ilyen értelemben az erkölcsi törvényeket is ki lehet próbálni. Ha ezek igazságok, akkor jobbítani fognak, ha tévedések, akkor zülleszteni. Ezért nem lehet szavazással eldönteni az igazságot. Ha valamilyen eszme nemesítőleg hat az emberre, akkor az igaz, ha züllesztőleg, akkor tévedés.

Mi tartozik az erkölcshez?

Az ember minden megnyilvánulása. Minden, amit úgy ítélünk, hogy jó, vagy

rossz. Ha az embert a test-lélek-szellem modell alapján képzeljük el, akkor mindegyik szférában lehetnek erkölcsi megnyilvánulások. Mindegyik szférának megvan a maga törvénye. Például a testi szférában a táplálkozási törvény: Az élelem tartalmazza a szükséges anyagokat, de ne tartalmazzon káros anyagot. Aki ezt saját hibájából megszegi, erkölcsi vétséget követ el, vétkezik a „Ne ölj!” törvénye ellen, s helytelen táplálkozásával megrövidítheti életét. A túlsúlyosság hasonló okokból szintén erkölcsi vétség.

Az ember lelke értelemről, érzelemből és akaratból áll. Értelmünkkel tudjuk megkülönböztetni az igazat a hamistól. Gondolataink lehetnek bűnösök, károsak és hasznosak. Ezek megítélésénél az emberi élet célját is figyelembe kell venni. Ami elősegíti a fejlődést, az jó, ami gátolja, az rossz. Az érzelmek lehetnek negatívak vagy pozitívak, hasonlóképpen az akarat is.

A szellem az erkölcsi szféra. Itt van a lelkiismeret, a hit, a képzelet, a vágy, az intuíció stb. Mindezek etikailag vizsgálhatóak. Példaként nézzünk egy mindennapos problémát: a gyerek rossz az iskolában órák alatt. Azt kell megnézni, hogy milyen erkölcsi törvénybe ütközik ez a viselkedés és milyen következménnyel jár. A gyerek megszegi azt az erkölcsi normát, hogy az idősebbeket, az előljárókat tisztelni kell. Ezenkívül a tanuló óra alatt köteles en-

gedelmeskedni a tanárnak. A gyerek tehát tiszteletlenül viselkedik és engedetlen. De a „Ne ölj!” törvénye ellen is vét, mert a tanárt lelkileg bántalmazza viselkedésével. A tanár számára ez egy káros stressz, ami ha sokszor előfordul, testi megbetegedéshez is vezethet. Továbbá a gyerek rossz viselkedése a tanárt akadályozza a tanításban, ily módon kevesebbet, vagy rosszabbul tud előadni,

ami káros a többi gyerek fejlődésére és a saját fejlődésére is. Ugyanezt eredményezi a figyelemelvonás is.

Erkölcsi kérdés, hogy ne csak jó szakembert neveljünk, hanem becsületes embert is, sőt olyant, aki meg tudja állni a helyét az életben, szeret dolgozni és rendezett családi életet él.

Az erkölcsitanítás nehézségei

Sokak szerint az erkölcsöt azért nehéz tanítani, mert az koronként, társadalmanként és egyénenként is változik. Hadd idézzem itt *Heller Ágnes*t, aki szerint a norma állandó, csak az értelmezése változó. Ugyanez érvényes az értékekre is. Kétféle ember van. Az egyik, aki a törvényhez iga-

Tény, hogy az emberek nem szeretik az erkölcsi prédikációkat. Viszont az erkölcsitanítás lényege a bűnről leszoktatni az ifjúságot és az erényre ránevelni. Az előző nélkül az utóbbi nem megy. Az erény ott kezdődik, ahol a bűn befejeződik. A szeretet ott kezdődik, ha már nem követünk el semmi bűnt a másik ember ellen. Ezek szerint az erény csak a bűnök után tanítható. Amíg hűtlen valaki, addig nem lehet hűséges. Az ember nem lelkesedik a törvény iránt. A szeretet az, mely a törvény betartására készlet. Az embernek erkölcsi léte számára nem pusztán törvényre van szüksége, hanem olyan életelvre, mely lelkesíti. Ez az életelv a szeretet, és ebben teljesedik be a törvény. A szeretetből kiinduló törvény tehát az igazi erkölcsiség alapja.

zodik, a másik maga szabja meg a törvényt magának. Ez utóbbi viselkedés azonban nem jelenti a törvény megváltozását, hanem csupán a törvény és az ember közti távolság változását. Nekünk nem a változást kell tanítani, hanem azt, ami nem változik. És ebben nem lehet konszenzus.

Sok szülő úgy gondolja, talán sok tanár is, hogy az erkölcsstan világnézeti tárgy. Ebből annyi igaz, hogy a világnézeteknek van erkölcsstana is. De az állami iskolákban világnézet nélküli erkölcsstant kell tanítani, ami lehetséges is.

Sokan nem akarják az iskolai erkölcsstan bevezetését, mert a jelenlegi erkölcsi színvonal megfelel számukra és nem akarnak azon javítani. Azonban erkölcsstanítás nélkül ez a színvonal csak romlani fog. Aki szereti a bűnt, olyan társadalmat akar, ahol az szabadon tehető. De e törvényt valakinek vagy valakiknek a sérelmére lehet csak megszegni. A társadalom feladata közösen küzdeni minden ellen, ami rossz, igazságtalan és erkölcstelen. Baj, hogy ez a küzdelem nem egyértelmű, mert sokan pártját fogják a bűnnek, pedig az teszi tönkre az emberi életet.

Azt is mondják, hogy ne tanítsunk a bűnről, hanem az értékekről, az erényről, a szeretetről. Ennek lehet, hogy az az oka, hogy a pedagógiában ismert büntetésen alapuló fegyelmezési módszert elvetették és ennek analógiájára a bűn tanítása is elvetendő.

Tény, hogy az emberek nem szeretik az erkölcsi prédikációkat. Viszont az erkölcsstanítás lényege a bűnről leszoktatni az ifjúságot és az erényre ránevelni. Az előző nélkül az utóbbi nem megy. Az erény ott kezdődik, ahol a bűn befejeződik. A szeretet ott kezdődik, ha már nem követünk el semmi bűnt a másik ember ellen. Ezek szerint az erény csak a bűnök után tanítható. Amíg hűtlen valaki, addig nem lehet hűséges. Az ember nem lelkesedik a törvény iránt. A szeretet az, mely a törvény betartására késztet. Az embernek erkölcsi

léte számára nem pusztán törvényre van szüksége, hanem olyan életelvre, mely lelkesíti. Ez az életelv a szeretet, és ebben teljesedik be a törvény. A szeretetből kiinduló törvény tehát az igazi erkölcsiség alapja.

Az erény és bűn közti különbség nem fokozati, hanem lényegbeli. A bűn önzésből fakad, az erény szeretetből. Aki rosszat cselekszik, mindig önmagát keresi. A bűn elleni harc nélkül nem lehet megteremteni az erény gyümölcseit. Az erény célja az ember boldogsága, a bűn célja pedig az ember romlása. Az erény élete a lelkesedés, halála a közöny.

Sokan azért nem választják az erény útját, mert azt mondják, hogy ez a világ nem jutalmazza az erényt. Valóban, a világ egészében véve igazságtalan, az erényt legtöbbször nem jutalmazza, és csak nagyon kevés bűnt büntet. Aki gazdagságot, hatalmat és hírnevet akar magának szerezni, az nem az erény útját választja. A sikereket az erőszakos és gátlástalan emberek érik el elsősorban, az erény pedig névtelen marad. De ha az erény mindig diadalra, a bűn pedig boldogtalanságra juttatná az embert, akkor mindenki az elsőt választaná. Viszont ez így nem jelentene erkölcsi értéket és az erény elve ebben az esetben nem a szeretet volna, hanem az önzés.

Légrádi László

Irodalom

Drumond, H.: Természeti törvény a szellemi világban. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1910.

McMillen: Elkerülhető betegségek. Sonnenstrahlen, 712 Bissingen

Módszertani Közlemények, 1994. 5. sz., 324-329. p.